

УДК 314.15:316.4.063.3:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.6>

О. А. БЕЛЕНОК

науковий співробітник відділу соціальних структур
Інститут соціології Національної академії наук України

А. А. БОВА

кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності
Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України,
старший науковий співробітник відділу соціальних структур
Інститут соціології Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНЦІВ З РІЗНИМ МІГРАЦІЙНИМ ДОСВІДОМ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІММОБІЛЬНИХ ГРОМАДЯН, РЕВЕРСНИХ МІГРАНТІВ ТА ВНУТРІШНІХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

У статті наведено результати комплексного соціологічного дослідження трьох груп населення України з різним міграційним досвідом в умовах війни: вимушених внутрішніх переселенців, реверсних мігрантів та іммобільних громадян. Емпіричною базою дослідження слугували результати соціологічного опитування «Сегментація української аудиторії» (n = 4101), проведеного компанією «Група Рейтинг» протягом червня – липня 2024 року в межах щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України.

Проаналізовано професійно-кваліфікаційні та дохідно-споживчі характеристики представників трьох соціальних груп з різним досвідом міграції – внутрішньо переміщених осіб (ВПО), реверсних мігрантів та іммобільного населення, їхнє становище на ринку праці, рівень матеріальної депривації та фінансової спроможності. Особлива увага приділяється дослідженню соціального самопочуття, самооцінок та соціальних оцінок представників різних груп, включаючи їхнє сприйняття власного становища в суспільстві та задоволеність життям.

Для ВПО характерне найскладніше становище серед досліджуваних груп. Вони мають найнижчі показники зайнятості та найвищий рівень безробіття. Внутрішні переселенці часто змушені погоджуватися на роботу, що не відповідає їхній кваліфікації, або на гірші умови праці. Ця група виявляє найнижчий рівень задоволеності життям та соціального самопочуття.

ВПО стикаються з найбільшими труднощами в інтеграції до нових громад, відчувають найменшу підтримку з боку місцевого населення та демонструють найвищий рівень бажання змінити місце проживання.

Реверсні мігранти, тобто ті, хто повернувся до свого постійного місця проживання після тимчасового переміщення, демонструють найкращі результати за більшістю показників. Вони мають високий рівень зайнятості та кращі можливості працевлаштування за фахом та вищий рівень доходів. Цій групі властивий найвищий рівень задоволеності життям та соціального самопочуття. Реверсні мігранти найкраще інтегровані у свої громади та відчувають найбільшу підтримку з боку оточення.

Імобільні громадяни, які не змінювали місце проживання під час війни, займають проміжне положення між двома іншими групами за більшістю показників. Вони мають відносно стабільне становище на ринку праці, хоча й стикаються з певними економічними труднощами. Рівень їхньої задоволеності життям та соціального самопочуття вищий, ніж у ВПО. Осіле населення також краще інтегроване у свої громади ніж внутрішні переселенці.

Дослідження виявило потенційні джерела напруженості між ВПО та місцевим населенням, пов'язані з конкуренцією за робочі місця, житло та соціальні послуги. Водночас, результати вказують на необхідність розроблення комплексної державної політики, спрямованої на підтримку ВПО, сприяння їхній інтеграції та використання потенціалу внутрішньої міграції для відновлення та розвитку країни.

Ключові слова: міграція, внутрішньо переміщені особи, реверсні мігранти, імобільне населення, зайнятість, ринок праці, матеріальна депривація, соціальне самопочуття, міжгрупові конфлікти, соціальна політика, інтеграція переселенців.

Постановка проблеми. Тривала російсько-українська війна суттєво вплинула на всі сфери життєдіяльності громадян України. Важливим аспектом свідомості українців у нових реаліях виступає орієнтація на територіальну мобільність, спрямовану на віддалення від зони бойових дій, а також від небезпек і труднощів життя в інших регіонах країни. Внаслідок реалізації або нереалізації цих орієнтацій відбуваються зміни в різних компонентах соціальної структури: з'являються нові спільноти, верстви та страги зі своїми специфічними інтересами, що призводить до формування нових соціальних конфліктів та протиріч.

Масоване військове вторгнення РФ в Україну, що розпочалося у лютому 2022 року, спричинило багатовекторну вимушену внутрішню міграцію населення, яка за своїми масштабами та наслідками не має аналогів у новітній історії країни. Мільйони громадян були змушені покинути свої домівки, шукаючи безпеки в інших регіонах України. Ця безпрецедентна ситуація створила низку серйозних викликів як для самих внутрішньо переміщених осіб (ВПО), так для приймаючих громад та держави в цілому.

Проблематика економічного становища переселенців, їхнього суб'єктивного соціального статусу, планів подальшого працевлаштування, міграційних установок та політичних орієнтацій є вкрай

актуальною для досліджень в умовах сучасних змін українського суспільства, що перебуває в стані надзвичайності та глобальних перетворень світу. Соціальні оцінки/самооцінки є інформативним індикатором рівня добробуту респондентів, того, як складається їх життя загалом, а також їхніх шансів на працевлаштування, споживчих можливостей, успішну інтеграцію у приймаючі громади тощо.

Важливість соціологічного дослідження полягає в необхідності детального аналізу соціальних портретів різних груп населення, що зазнали впливу вимушеної міграції, та глибшого розуміння їхніх соціально-економічних, професійних, дохідних, психологічних та інших характеристик. У контексті постконфліктного відновлення України, зіставлення соціальних профілів зазначених груп набуває важливого значення для розроблення комплексної політики соціальної інтеграції, запобігання маргіналізації окремих груп населення та ефективного використання людського потенціалу для відбудови країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформацій соціальної структури, соціальної мобільності, процесів соціальної самоідентифікації та методології вимірювання соціального статусу індивіда ґрунтовно висвітлювалася у працях вітчизняних соціологів, зокрема С. Макеєва, С. Оксамитної, О. Куценко, О. Симончук, Є. Ковальської та ін.

Особливості матеріально-майнового становища громадян України, а також показники рівня та якості їхнього життя детально аналізуються в наукових працях О. Балакіревої, Л. Черенько, Н. Толстих, В. Буткалюк та ін. Аналізу сучасного ринку праці в Україні та соціально-економічним проблемам зайнятості населення присвячені роботи Г. Чепурко, Т. Петрушиної, А. Колота, О. Герасименко, В. Смакоти та ін.

Дослідження соціального самопочуття громадян плідно займалися Н. Паніна, Є. Головаха, А. Горбачик, С. Дембіцький, С. Сальнікова та ін.

Суттєвий внесок в розроблення проблематики соціальної адаптації та інтеграції ВПО внесли Е. Лібанова, Ю. Серєда, В. Серєда, М. Бірюкова, І. Рущенко, Є. Широкова та ін. Демографічну структуру українських біженців ґрунтовно вивчали І. Прибиткова, О. Позняк, О. Цимбал, А. Сімахова, Ю. Калагін та ін. На потребах вимушених переселенців, їх подальших міграційних планах концентрувалася дослідницька увага Н. Коваліско, Т. Бондар, О. Ганюкова, І. Майданік, В. Кіпеня та ін. Ставлення населення до внутрішніх переселенців аналізували О. Балакірева, О. Стаднік, М. Єнін, В. Бенедисюк та ін.

Однак, попри значний обсяг досліджень, специфіка внутрішньої міграції в умовах повномасштабної війни в Україні залишається недостатньо вивченою. Зокрема, потребує глибшого аналізу порівняння соціальних портретів різних груп населення з різним міграційними моделями, що і є фокусом нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Емпіричною базою дослідження слугували результати соціологічного опитування «Сегментація української

аудиторії», проведеного в межах щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України. Опитування було профінансоване Проєктом USAID «Трансформація комунікацій» і реалізоване компанією «Група Рейтинг» (далі – Моніторинг). Воно тривало з 27 червня по 6 липня 2024 року та охопило всю підконтрольну територію України, за винятком тимчасово окупованих територій та районів без українського мобільного зв'язку, і було проведено за допомогою комбінованої методології CATI-CAWI (n = 4101).

Метою дослідження є комплексний аналіз соціальних портретів трьох груп населення України з різним міграційним досвідом в умовах війни (імобільних громадян, реверсних мігрантів та ВПО), включаючи їхні соціально-економічні характеристики, становище на ринку праці, соціальне самопочуття та особливості інтеграції.

Здійснений соціологічний аналіз є логічним продовженням та розширенням нашої попередньої роботи, в якій було представлено комплексний аналіз демографічних та соціально-психологічних відмінностей трьох великих категорій населення з різними моделями міграції [1]. Дана стаття пропонує панорамне бачення соціальних портретів представників виокремлених груп, зосереджуючись насамперед на особах, які стали вимушеними переселенцями внаслідок повномасштабної війни (варто зазначити, що перша хвиля ВПО з'явилася ще у 2014 році).

Зауважимо, що далі за текстом нами використовуються такі синоніми представників трьох аналізованих груп: 1) імобільні громадяни (осілі громадяни, залишенці); 2) реверсні мігранти (тимчасові мігранти, поверненці); 3) ВПО (внутрішні мігранти, переселенці). За даними опитування, станом на третій рік війни, влітку 2024 р. 70,6% респондентів не мали досвіду міграції, 15,9% були «реверсними мігрантами», а 13,5% – переселенцями.

У процесі дослідження було застосовано аналіз двовимірних таблиць сполучень та однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) за критерієм Уелча з подальшою процедурою множинних порівнянь Геймса – Хоуелла ($\alpha = 0,05$). В дисперсійному аналізі незалежною змінною виступали категорії населення, диференційовані за міграційним досвідом, а залежними – інтегральні індекси.

Російське вторгнення завдало значних збитків Україні та призвело до виникнення серйозних загроз життю, здоров'ю, безпеці й добробуту значної частини населення. Відповіді респондентів на запитання: «Скажіть, що з перерахованого нижче відбувалося з Вами і членами Вашої сім'ї після 24 лютого 2022 року?» демонструють масштаби наслідків гуманітарної кризи – від економічних втрат до особистих трагедій, від вимушеного переселення до розриву людських стосунків (табл. 1).

Найбільш суттєві відмінності спостерігаються у відповідях ВПО. Ця категорія населення зазнала найбільших втрат та змін у особистому житті. Зокрема, більше половини ВПО (54,1%) втратили роботу, житло або майно через необхідність виїзду з зони бойових дій. Це значно перевищує

Таблиця 1
Наслідки російського вторгнення для життя українців (%)*

Зміни, зумовлені війною	Групи населення			Загалом
	Імобільні	Реверсні мігранти	ВПО	
Втратили весь або частину бізнесу через повномасштабне вторгнення Росії	6,4	10,1	16,5	8,3
Втратили роботу, житло, майно, бо виїхали з зони бойових дій	3,5	9,3	54,1	11,2
Втратили житло, майно внаслідок обстрілів росіян	2,1	8,3	28,4	6,7
Отримали поранення в результаті бойових дій	3,8	3,3	5,1	3,9
Втратили когось з близьких людей в результаті бойових дій	17,3	14,1	20,1	17,2
Хтось із близьких людей був поранений в результаті бойових дій	16,4	14,0	13,5	15,6
Хтось із близьких людей став вимушеним переселенцем в межах країни (ВПО) в результаті бойових дій	12,3	33,6	56,1	21,6
Хтось із близьких людей виїхав за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення Росії	28,1	41,4	32,3	30,8
Було розірвано стосунки з кимось з близьких людей через різне розуміння подій в Україні	23,2	32,0	32,6	25,9
Отримали роботу, пільги або нагороди, пов'язані з обороною країни	3,5	4,9	4,5	3,9
Нічого з переліченого не відбулося	35,1	20,5	6,4	28,9

* *Примітка.* Сума відповідей перевищує 100%, оскільки можна було відмітити всі відповіді, що підходять.

відповідні показники інших груп: реверсних мігрантів (9,3%) та іммобільних громадян (3,5%). Крім того, внутрішні переселенці частіше втрачали житло та майно внаслідок обстрілів (28,4%), порівняно з тимчасовими мігрантами (8,3%) та іммобільним населенням (2,1%).

Реверсні мігранти виявляють проміжні показники між ВПО та іммобільними за багатьма альтернативами. Проте оточення цієї групи має підвищену схильність до територіальної мобільності – найвищий відсоток осіб, чий близькі виїхали за кордон внаслідок вторгнення (41,4%), а також значну частку тих, чий рідні стали ВПО (33,6%).

Іммобільна група населення демонструє значний відсоток тих, хто втратив близьких (17,3%) або чий близькі були поранені (16,4%) внаслідок бойових дій. Цікаво, що саме в цій групі найвищий відсоток тих, з ким «нічого з переліченого не відбулося» (35,1%), що може вказувати на певну різновекторність впливу війни навіть у межах однієї категорії населення.

У ХХІ ст. праця залишається ключовим діяльним компонентом людського потенціалу, смислоутворюючим базисом життя більшості людей, джерелом добробуту – як індивідуального/сімейного, так і держави в цілому. Дослідження дозволило встановити: представникам груп з різним мігрантськими досвідом притаманні неоднакові профілі розподілу залежно від роботи, що вони її виконують. Про одну оплачувану роботу частіше йшлося у відповідях іммобільних громадян (54,4%) і реверсних мігрантів (52,2%), рідше – в анкетах ВПО (42,1%), а про кілька оплачуваних робіт сумарно соціологам повідомили 5,8% реверсних мігрантів, 5,1% переселенців і 4,8% осілих громадян. Не мають оплачуваної роботи 37,1% ВПО, що перевищує відповідні показники поверненців (31,4%) та залишенців (30,3%). Переселенці демонструють найнижчий рівень повної зайнятості (40,3%) порівняно з реверсними мігрантами (47,2%) та іммобільними громадянами (50,5%). Максимальний показник самозайнятості спостерігається серед реверсних мігрантів (12,4%), мінімальний – серед ВПО (6,7%), залишенці у вказаному аспекті посідають проміжну позицію (9,2%).

Серед 2371 респондента, які відповідали на запитання щодо сектору свого працевлаштування, виявлено, що у державному секторі частіше працюють осілі громадяни (45,5%), ніж ВПО (35,3%) і поверненці (33,8%), тоді як у приватному секторі вища зайнятість спостерігається серед реверсних мігрантів (61,3%) і переселенців (59,7%) порівняно з іммобільними громадянами (49,1%).

З 2814 респондентів, які відповідали на запитання про форму працевлаштування на основній роботі, найвищий рівень офіційного оформлення (в штаті, з трудовою книжкою) мають осілі громадяни – 68,5%, тоді як серед переселенців цей показник становить 58,8%, а серед реверсних мігрантів – 58,7%. За цивільно-правовим договором частіше працюють поверненці (8%) проти 5,3% іммобільних громадян і 5,2% ВПО.

Неофіційно працевлаштованими (без укладання будь-яких договорів та без трудової книжки) виявилися 17,9% внутрішніх вимушених мігрантів, 10,5% реверсних внутрішніх мігрантів і 9,5% іммобільних громадян. Зареєстрованими в статусі ФОП (фізична особа-підприємець) були частіше поверненці (14,7%). Серед ВПО та залишенців ця категорія складала відповідно 9,8% та 9%.

Отже, мінімальний рівень повної зайнятості серед внутрішніх переселенців (40,3%) порівняно з іншими аналізованими групами вказує на суттєві труднощі у працевлаштуванні цієї категорії населення на нових місцях проживання. Державні установи в приймаючих регіонах не завжди мають зайві вакансії або квоти для нових працівників. Приватний сектор зазвичай більш гнучкий і може швидше адаптуватися до змін на ринку праці, тому багато ВПО шукають роботу в приватних компаніях. Своєю чергою місця в бюджетному секторі у приймаючих громадах як правило вже зайняті та до того ж менш оплачувані. Разом з тим найнижча частка самозайнятих (6,7%) серед переселенців може вказувати на обмежені можливості вимушених мігрантів для започаткування власного бізнесу через брак ресурсів або відсутність необхідних зв'язків у новому середовищі.

Дослідження виявило: серед іммобільних громадян більше робітників з усталеною зайнятістю, а серед ВПО – прекарних верств населення, тобто осіб поза сферою стабільної зайнятості, що отримують заробітну плату або частину її в конвертах, неофіційно, не мають оплачуваної відпустки, «лікарняних» листів про тимчасову непрацездатність, працюють під постійним пресом ймовірності звільнення.

Примітно, що трапляються непоодинокі випадки, коли ВПО знаходять роботу у силових структурах. Працівників правоохоронних органів у вибірці серед переселенців більше (5,9%), ніж серед осілих громадян (3,2%) та реверсних мігрантів (2,3%), військовослужбовців (6%) більше за відповідні показники повернених (2,5%) і залишенців (2,9%).

Серед переселенців зафіксовано найвищу частку пенсіонерів (22,1%) проти іммобільних громадян (21,1%) і тимчасових мігрантів (17,6%). Цей факт може свідчити про те, що чимала кількість людей пенсійного віку була змушена покинути свої домівки через безпекові причини, попри загальну тенденцію нижчої мобільності цієї вікової групи.

Дослідження також виявило найбільшу частину домогосподарів/ домогосподарок серед переселенців (8,9%) порівняно з поверненими (8,3%) та залишенцями (5,8%). Це може бути як результатом труднощів у пошуку роботи, так і свідомим вибором, пов'язаним з необхідністю догляду за членами сім'ї в нових умовах проживання.

Найнижча частка студентів серед переселенців (3,4%) проти реверсних мігрантів (5,7%) може вказувати на те, що молодь, яка навчається, частіше залишається в місцях постійного проживання або обирає навчання за кордоном. Це явище потенційно може призвести до відтоку кваліфікованих кадрів з регіонів, які найбільше постраждали від війни. Наявність студентів у складі іммобільного населення є майже ідентичною (3,5%).

Особливо тривожним є показник рівня безробіття серед ВПО, який є найвищим і становить 11,2% проти відповідних показників реверсних мігрантів (7,2%) та осілих громадян (6,2%). До того, впродовж

останніх 12 місяців перед опитуванням 21,9% переселенців зіткнулися з втратою роботи, були вимушеними безробітними. Реверсні мігранти демонструють дещо кращу ситуацію. Серед цієї категорії хоча б один раз втратили роботу 14,1% опитаних. Серед іммобільного населення 11,6% зазнали стану безробіття. Такі дані вказують на значні труднощі, з якими стикається більшість переселенців при пошуку відповідної роботи. ВПО часто змушені шукати роботу в незнайомому місці, що вимагає часу та зусиль. Стрес, пов'язаний з переїздом та втратою житла, може негативно впливати на їхню працездатність. Загальним трендом є невідповідність між наявними вакансіями та кваліфікацією переселенців. Праця не за спеціальністю своєю чергою призводить до зниження заробітку. Ситуацію ускладнює відсутність у переселенців постійної реєстрації на новому місці проживання – це може відтермінувати оформлення на роботу та отримання соціальних виплат. До того ж внутрішні мігранти часто змушені конкурувати за робочі місця з місцевим населенням, що може ускладнювати пошук роботи навіть у сферах, що потребують менш кваліфікованої праці.

Відповідаючи на запитання: «Чи важко знайти роботу у Вашому населеному пункті за Вашою кваліфікацією та з достатнім заробітком?», більшість опитаних (58,6%) вказала, що важко і лише 10,6% – що легко (решта вагалася з відповіддю), у т.ч. 13,5% поверненців, 11,7% переселенців і 9,7% залишенців. Ці дані свідчать про те, що лише невелика частка ВПО оптимістично оцінює свої шанси на ринку праці. Водночас показник 11,7% може вказувати на наявність певної групи висококваліфікованих спеціалістів, чії навички залишаються потрібними навіть в умовах вимушеного переселення.

Відповідаючи на аналогічне запитання, що стосувалося роботи за кваліфікацією респондента, але без достатнього заробітку, градацією «легко» оцінили таку можливість 25,3% реверсних мігрантів, 19,9% переселенців і 16,6% осілих громадян. Відповідаючи на таке ж запитання, що стосувалося будь-якої роботи, свої шанси оцінили як «легкі» 30,6% опитаних, у тому числі 29,1% іммобільних, 32,4% ВПО і 35,8% реверсних мігрантів.

Отже, для внутрішніх переселенців, як і для інших категорій населення, виокремлених за мігрантським досвідом, найбільшою проблемою є саме пошук роботи, яка відповідає трьом критеріям одночасно: кваліфікації, достатнього заробітку та загальної доступності. ВПО часто змінюють як своє місце роботи, так і тип зайнятості порівняно з довоєнним періодом, переходячи до менш стабільних форм працевлаштування. ВПО, які не можуть знайти роботу, що відповідає їхній кваліфікації, зазвичай змушені погоджуватися на низькооплачувану роботу або роботу, яка не вимагає їхніх навичок. Це призводить до фінансової незахищеності та зниження рівня життя. Новий статус зайнятості переселенців значною мірою залежить від доступних можливостей у приймаючій громаді, їхніх індивідуальних навичок

та кваліфікації, а також від підтримки державних органів або інших організацій.

Суб'єктивне сприйняття респондентами різного ґатунку депривацій – це зворотний бік оцінки задоволеності/незадоволеності тими чи іншими аспектами, які характеризують умови та якість їх життя. Аналізований масив даних дозволяє стверджувати, що внутрішні переселенці – найбільш вразлива категорія населення з-поміж виокремлених на ринку праці. Саме вони частіше вказують на те, що їм не вистачає роботи, що підходить (40%), порівняно з реверсними мігрантами (35,8%) і мобільними громадянами (33,4%), а також частіше зізнаються соціологам, що їм не вистачає можливостей мати додатковий заробіток (58,4%) проти залишенців (50,2%) і поверненців (45,9%).

Про брак можливості працювати з повною віддачею йшлося у відповідях 33,6% переселенців, що приблизно в 1,5 рази перевищує аналогічний показник реверсних мігрантів (22,6%). Депривацію ж щодо трудового ентузіазму відчув на собі кожен четвертий залишенець (25,1%). Про те, що їм не вистачає ініціативи та самостійності під час розв'язання життєвих проблем, вказали в анкетах 26% ВПО (максимальне значення) і 17% поверненців (мінімальне значення), а між ними у вказаному аспекті розташувалися іммобільні громадяни (20%).

Аналіз планів громадян на майбутнє після завершення війни розкриває цікаву картину їхніх намірів та очікувань. Відповідаючи на запитання «Чи плануєте ви змінити/знайти роботу чи сферу діяльності після війни?», 13,7% переселенців вказали, що планують шукати роботу за своєю спеціальністю в новій компанії. Відповідні показники для поверненців та залишенців – 10,6% і 6,8%. Найвищий відсоток пошукачів роботи за спеціальністю в нових компаніях свідчить про прагнення активної частини переселенців повернутися до своєї професійної діяльності. Це може вказувати на їхнє бажання відновити свій професійний статус, використовувати наявні навички та досвід, а також опанувати нові компетенції.

Планують взагалі змінити сферу діяльності 10,6% реверсних мігрантів, 8,8% ВПО і 7,8% осілих громадян. Планують відкрити власний бізнес, вести підприємницьку діяльність 7,4% вимушених мігрантів, 7% поверненців та 4,3% мобільних громадян. Відповідний відсоток внутрішніх переселенців вказує на прихований підприємницький потенціал цієї категорії населення, їхню готовність брати на себе ризики для започаткування власної справи заради реалізації своїх ідей та створення робочих місць для себе і членів своєї родини в умовах складної ситуації на ринку праці.

Встановлено також, що планують зайнятися бізнесом 1,3% іммобільних громадян, 2,3% реверсних мігрантів, 2,2% ВПО; планують виїхати за кордон у пошуках роботи – 4,4%, 4,4% і 4,2% відповідно; не планують будь-яких змін 50,9%, 39,8% і 35% відповідно. Останні цифри свідчать про те, що осіле населення характеризується певною

інертністю, йому є що втрачати, і тому воно мінімально готове ризикувати. Натомість переселенці не скрізь змогли адаптуватися до нового середовища і тому часто не задоволені своїм поточним становищем, а, отже, більше здатні на зміни в життєвій траєкторії. Найвищий відсоток тих переселенців, хто ще не визначився або кому важко відповісти (28,7%), порівняно з відповідними показниками реверсних мігрантів (25,3%) і залишенців (24,5%), може бути пов'язаний з високим рівнем невизначеності щодо майбутнього, яку відчувають ВПО. Такі показники можуть вказувати на складність планування в умовах триваючої гарячої фази війни та нестабільної економічної ситуації в Україні.

Проблемні показники зайнятості внутрішніх переселенців вказують на необхідність розробки та впровадження спеціальних програм підтримки цієї групи населення. Ці програми можуть включати заходи з професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідно до потреб місцевого ринку праці; сприяння зайнятості та підприємництву через надання грантів, пільгових кредитів та консультативного супроводження; створення додаткових робочих місць та інші ініціативи, спрямовані на покращення економічної інтеграції ВПО у нових громадах. Ефективна політика у сфері зайнятості, соціального забезпечення, адресної підтримки (пільги, субсидії, кредити тощо) внутрішніх переселенців є ключовим фактором для їх успішної адаптації та соціально-економічної стабілізації в нових умовах проживання. Також доцільно розробити механізми захисту прав ВПО на ринку праці, включаючи заходи проти дискримінації при працевлаштуванні.

Відповіді на запитання «Оплата чого з наведеного вам «по кишені», тобто не передбачає економії, запозичень або фінансової допомоги?», що складалося з п'яти підзапитань, дозволили нам у непрямий спосіб окреслити п'ять дохідних груп населення. Тих, кому доводиться економити на харчових продуктах, ми віднесли до групи «бідних». Тих, кому по кишені лише комунальні платежі – «малозабезпечених». Тих, чий споживчий максимум – бюджетні електроприлади (наприклад, недорогий мобільний телефон, електрочайник або фен) – до середньої дохідної групи («обмежені в коштах»). Тих, кому по кишені нова велика побутова техніка (наприклад, холодильник, пральна машинка, телевізор з великою діагоналлю) або нові меблі – до «забезпечених». Тих, хто може дозволити собі придбання дорогих товарів (наприклад, машину, квартиру або земельну ділянку) – до «зможних».

Було встановлено, що найбільше бідних, тих, хто вимушений економити навіть на їжі, у складі ВПО (54,2%) vs реверсних мігрантів (42%) і осілих громадян (49,1%). Найменше малозабезпечених, тих, кому по кишені комунальні платежі – знову-таки серед переселенців (33%) vs іммобільних громадян (39,9%) і поверненців (46,1%). Тих, чий обмежений бюджет дозволяє придбати бюджетні електроприлади, серед зворотних мігрантів виявилось 44,1%, серед залишенців – 42,1%, а серед внутрішніх мігрантів – значно менше (30,6%). Забезпечених

респондентів було зафіксовано більше серед реверсних мігрантів (16,1%), а менше всього – серед переселенців (9,4%), осілі громадяни (12,5%) у вказаному відношенні займали проміжне місце. Заможні громадяни розподілилися серед виокремлених груп населення з різним міграційним досвідом таким чином: 4,1% серед реверсних мігрантів, 3,7% серед іммобільних респондентів, 2,7% серед вимушених переселенців. Агреговані показники матеріальної депривації серед представників вищевказаних груп наведено в табл. 2.

З табл. 2 вбачається: мінімальний рівень матеріальної депривації, а отже найвища фінансова спроможність спостерігається у реверсних мігрантів; максимальний рівень матеріальної депривації, а отже, найнижча фінансова спроможність – у внутрішніх переселенців. Показово, що переїзд в інше місце найбільше впливає на здатність купувати бюджетні електроприлади та сплачувати комунальні платежі, найменше – на можливість придбання великої побутової техніки та меблів. Отже, дані свідчать про суттєвий вплив вимушеного переміщення на фінансовий стан громадян, особливо тих, хто не зміг/не забажав повернутися до свого постійного місця проживання. Ось чому важливо забезпечити адресну соціальну допомогу для переселенців, які опинилися у складному матеріальному становищі, яка може включати, зокрема, тимчасову фінансову підтримку для покриття базових потреб; забезпечення доступу до безплатних або пільгових медичних послуг; створення мереж взаємодопомоги серед переселенців та місцевого населення, обмін речами та послугами на безгрошовій основі; висвітлення в ЗМІ «історій успіху» ВПО тощо.

Крім роботи та фінансів, не менш гостро стоїть перед ВПО житлове питання. Вказали, що їм не вистачає хорошого житла 65% переселенців vs 33,5% осілих та 35,8% реверсних мігрантів; вказали, що вистачає – 16,3%, 43,7% і 41,8% відповідно. Наявний дефіцит

Таблиця 2

Рівень матеріальної депривації серед груп населення з різним міграційним досвідом (%)

Рівень матеріальної депривації	Групи населення			Загалом
	Іммобільні	Реверсні мігранти	ВПО	
Максимальний	38,3	33,5	45,1	38,4
Високий	16,4	15,1	18,3	16,5
Середній	14,9	16,1	15,0	15,1
Низький	18,5	20,3	12,5	18,0
Нульовий	11,9	15,0	9,1	12,0

доступного житла, особливо в місцях з високим попитом. Висока вартість оренди може бути не по кишені багатьом ВПО. Деякі переселенці змушені жити в тимчасових або неякісних умовах. Безробіття внутрішніх мігрантів збільшує криміногенні ризики у приймаючих громадах, відсутність прийнятної житла слугує «виштовхуючим чинником» для подальшої міграції, у тому числі за кордон, що послаблює людський потенціал країни. Одним з важливих напрямів розв'язання проблем ВПО має виступити розроблення та здійснення державної та регіональних програм житлового облаштування біженців, у тому числі програм соціального житла або субсидій на оренду.

Враховуючи, що соціальне самопочуття – це складний, багато-складовий, динамічний феномен, що характеризує становище індивіда/групи в конкретному соціумі, як індикатори ми використовували відповіді респондентів на низку запитань Моніторингу, зокрема:

1) «Уявіть собі, що на сходинках такої собі «драбинки» розташовані люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчій – ті, хто має найнижче становище, а на найвищій – ті, хто має найвище положення. На яку з цих сходинок Ви поставили б себе?»;

2) «Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?»;

3) «Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?»;

4) «Якою мірою Ви задоволені життям у Вашому населеному пункті?»;

5) «Якою мірою Ви могли б розраховувати на допомогу Ваших сусідів або членів Вашої громади у випадку, коли у Вас станеться серйозна проблема?»;

6) «Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де Ви живете?».

Соціальні самооцінки внутрішніх переселенців виявилися такими:

1) найнижча самооцінка соціального статусу на уявній «драбинці»: 3,27 бала за семибальною шкалою;

2) 52,4% скоріше не задоволені своїм суспільним становищем;

3) найнижчий рівень задоволеності життям: лише 34,9% скоріше або цілком задоволені;

4) лише 40,8% задоволені життям у своєму населеному пункті;

5) 42% зовсім не сподіваються на підтримку громади (найнижчий рівень впевненості у її підтримці);

6) найвищий рівень бажання виїхати з населеного пункту, де зараз живуть (32,3%).

Аналіз соціальних самооцінок ВПО розкриває нагальні проблеми, з якими стикаються представники цієї групи населення. Ці дані відображають не лише об'єктивні труднощі, але й суб'єктивне сприйняття переселенцями свого становища в суспільстві, рівня та якості життя.

Найнижча самооцінка соціального статусу (3,27 бала) є тривожним показником. Це свідчить про те, що внутрішньо переміщені особи відчують значне зниження свого соціального положення порівняно з довоєнним періодом. Такий низький показник може бути результатом

втрати роботи, соціальних зв'язків, майна та звичного способу життя. Той факт, що більша частина (52,4%) переселенців скоріше не задоволена своїм суспільним становищем, підкреслює масштаб проблеми. Це може бути пов'язано з труднощами інтеграції в нові громади, відчуттям відчуженості та втратою соціального капіталу.

Найнижчий рівень задоволеності життям (лише 34,9%) вказує на загальне погіршення якості життя переселенців. Це може бути результатом комплексу факторів, включаючи економічні труднощі, психологічний стрес від переміщення та невизначеність щодо свого майбутнього. Показник задоволеності життям у своєму населеному пункті (40,8%) є дещо вищим, але все ще низьким. Це може свідчити про те, що деякі переселенці змогли знайти певні позитивні аспекти в нових місцях проживання, але загальна ситуація залишається складною.

Найнижчий рівень впевненості у підтримці громади (42%) є особливо тривожним показником. Це вказує на серйозні проблеми з соціальною інтеграцією переселенців та може призводити до їхньої ізоляції та відчуження. Найвищий рівень бажання переселенців виїхати з населеного пункту України, який їх прихистив від війни (32,3%), є логічним наслідком зазначених вище проблем. Це свідчить про те, що значна частина внутрішніх переселенців не бачить перспектив для себе в поточному місці проживання і готова до подальшої міграції.

Соціальні самооцінки реверсних мігрантів натомість наступні:

1) найвища самооцінка соціального статусу: 3,64 бала за семибальною шкалою;

2) 36,7% скоріше не задоволені своїм суспільним становищем;

3) 48,5% скоріше або цілком задоволені життям;

4) 46,4% задоволені життям у своєму населеному пункті;

5) 32,1% зовсім не сподіваються на підтримку громади;

6) 17,3% бажають виїхати з населеного пункту.

Соціальні самооцінки іммобільних громадян утворюють такий ряд:

1) середня самооцінка соціального статусу: 3,49 бала за семибальною шкалою;

2) 37,7% не задоволені своїм суспільним становищем;

3) 47,2% скоріше або цілком задоволені життям;

4) 49,6% задоволені життям у своєму населеному пункті;

5) 31% зовсім не сподіваються на підтримку громади;

6) найнижчий рівень бажання виїхати з населеного пункту (11,9%).

Інтегральний індекс соціального самопочуття (ІСС), розроблений Є. Головахою і Н. Паніною в 1997 році [2], вже тривалий час використовується у соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України й, останнім часом, – для дослідження соціального самопочуття ВПО [3]. ІСС-20 складається з 20 пунктів, кожен з яких оцінює достатність або нестачу певних соціальних благ. Методологія передбачає відповіді респондентів та табличне запитання «Чого з наведеного

Вам не вистачає?» з низкою підзапитань та присвоєння балів кожній альтернативі (кодової позиції) за такою шкалою:

- «не вистачає» – 1 бал;
- «важко сказати, вистачає чи ні» або «не цікавить» – 2 бали;
- «вистачає» – 3 бали та подальше їх підсумовування балів.

Діапазон значень ПСС-20 у вибірці коливається від мінімального значення 20 балів до максимального значення 60 балів, із середнім значенням (M) 39,22 бала та стандартним відхиленням (SD) 8,3 бала.

Середнє значення ПСС-20 становило для реверсних мігрантів – 40,31 (SD = 8,28), для осілих громадян – 39,31 (SD = 8,24), а для переселенців – 37,47 (SD = 8,44). Результати однофакторного дисперсійного аналізу з використанням робастного критерію Уелча вказують на статистично значущі відмінності в середніх значеннях індексу між групами з різним міграційним досвідом: $F(2, 1073,1) = 17,7, p < 0,001$. Попри виявлені відмінності в середніх значеннях ПСС-20 в досліджуваних групах, ефект є доволі малим ($\eta^2 = 0,009$), що вказує на те, що міграційний досвід є лише одним із багатьох факторів, які впливають на соціальне самопочуття. Подальші множинні порівняння за методом Геймса – Хоуелла показали, що у порівнянні з групою внутрішніх переселенців, група іммобільного населення має на 1,85 бали (95% довірчий інтервал (ДІ): 0,93, 2,76) вищий середній показник ПСС-20. Своєю чергою група реверсних мігрантів має на 2,84 бали (95% ДІ: 1,71, 3,98) вищий середній показник ПСС-20 порівняно з ВГО. При цьому група іммобільного населення має середній показник на 0,99 бали нижчий порівняно з групою реверсних мігрантів (95% ДІ: -1,84, -0,15). Отже, тимчасове переміщення в найбільш тривожний час з подальшим поверненням пов'язане з кращим рівнем соціального самопочуття. Натомість переселенці демонструють найнижчий рівень соціального самопочуття, що вказує на потребу в додатковій соціальній підтримці цієї групи населення.

З метою проведення детальнішого аналізу на основі компонентів ПСС-20 було сконструйовано субіндекс базового матеріального забезпечення, що вимірюється через оцінку достатності основних матеріальних благ. Цей показник обчислюється як середнє арифметичне оцінок достатності чотирьох основних матеріальних благ: одягу (підзапитання анкети «4. Необхідного одягу»), житла («5. Хорошого житла»), меблів («10. Необхідних меблів») та харчування («16. Можливості купувати найнеобхідніші продукти»). Він відіграє ключову роль у формуванні загального соціального самопочуття, оскільки відбиває рівень задоволення первинних потреб індивіда. Високі показники за цим субіндексом вказують на наявність у індивіда необхідних базових матеріальних ресурсів. Середнє значення субіндексу дорівнює у вибірці 2,20 (SD = 0,60) за шкалою від 1 до 3 балів.

Реверсні мігранти демонструють найвищий середній показник базового матеріального забезпечення (M = 2,28, SD = 0,57). Дещо нижчий, але все ж високий показник мали респонденти, які залишалися у своїй

локаціях ($M = 2,23$, $SD = 0,60$). Найнижчий рівень забезпеченості базовими матеріальними ресурсами спостерігається у переселенців ($M = 1,97$, $SD = 0,59$).

Результати однофакторного дисперсійного аналізу з використанням робастного критерію Уелча свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між групами з різним міграційним досвідом за середніми значеннями субіндексу базового матеріального забезпечення: $F(2, 1089,4) = 52,7$, $p < 0,001$. Для цього субіндексу величина ефекту міграційного досвіду виявилася малою ($\eta^2 = 0,025$). Post hoc аналіз за методом Геймса – Хоуелла засвідчив, що ВПО демонструють суттєво нижчі показники матеріального благополуччя порівняно з іншими категоріями респондентів. Зокрема, середній рівень базового матеріального забезпечення серед іммобільного населення перевищує відповідний показник ВПО на 0,27 бала (ДІ: 0,20, 0,33), тоді як у реверсних мігрантів ця різниця сягає 0,31 бала (ДІ: 0,23, 0,39). Виявлена закономірність може бути інтерпретована як індикатор підвищеної соціально-економічної вразливості ВПО та потенційної недостатності наявних механізмів їх матеріального забезпечення в місцях переселення.

Окремий блок запитань Моніторингу був присвячений оцінці ступеня гостроти різноманітних суперечностей та конфліктів між різними частинами українського суспільства, що особливо актуалізуються в період воєнного часу. Він мав на меті повніше розкрити загрози та небезпеки можливого посилення соціальних конфліктів у сучасній Україні, а отже, сприяти їхньому запобіганню.

Зокрема, респондентів питали: «У будь-якій країні існують напруженість або навіть конфлікти між соціальними групами. На Вашу думку, який рівень конфлікту/напруженості в Україні між внутрішньо переміщеними особами і мешканцями громад, куди вони приїхали?» (див. табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл оцінок рівня конфлікту/напруженості в Україні між ВПО і місцевими мешканцями серед груп населення з різним міграційним досвідом (%)

Оцінка рівня конфлікту	Групи населення			Загалом
	Іммобільні	Реверсні мігранти	Внутрішні переселенці	
Дуже гострий	3,4	2,5	5,8	3,6
Гострий	9,2	11,3	14,8	10,3
Не дуже гострий	30,5	35,2	37,3	32,1
Немає конфлікту взагалі	28,7	27,3	24,1	27,8
Важко сказати	28,2	23,7	18,0	26,2

Як бачимо, представникам різних груп притаманні досить неоднакові оцінки конфлікту «ВПО – місцеві»: як гострий і дуже гострий оцінюють його 12,6% іммобільних громадян, 13,8% реверсних мігрантів і 20,6% самих переселенців; як гострий тією чи іншою мірою (дуже гострий, гострий, слабкий) – 43,1%, 49% і 57,9% відповідно. З цими даними «перегукуються» дані, отримані в ході аналізу відповіді на запитання «Як Ви вважаєте, що насамперед створює конфлікти між звичайними людьми в українському суспільстві?». Хоча варіант «прибуття переселенців у нові місця проживання в Україні» і набрав невелику кількість прибічників (10,9%), їх виявилось більше серед ВПО (25,3%), ніж серед реверсних мігрантів (11%) і осілих мешканців (8%).

Отримані дані свідчать про те, що переселенці більш гостро відчувають напруженість у відносинах з приймаючими громадами. Конфлікти між ВПО та місцевими мешканцями можуть мати різні форми і ступені гостроти. Переселенці можуть сприйматися місцевими як конкуренти за робочі місця, житло на тлі зростаючого безробіття та економічного спаду. Збільшення кількості людей в громаді може створювати додатковий тиск на медичні, освітні та інші соціальні послуги, погіршувати санітарну ситуацію в регіоні вселення. Якщо ВПО залишаються в приймаючих громадах протягом тривалого часу, це може призвести до почуття втоми та невдоволення як з боку ВПО, так і з боку місцевих жителів.

Основною причиною нетолерантного ставлення до ВПО є спотворене уявлення про переселенців – їхній соціальний склад, рівень освіти, трудовий потенціал, що продукує стереотипи про них начебто як про зайвих людей, непотрібних місцевій громаді, утриманців тощо. Місцеві мешканці зазвичай мають обмежену інформацію про конкретну життєву ситуацію ВПО та детальні причини їхнього переміщення. Це може призводити до страху з їх боку, упереджень та дискримінації щодо прибулих, навіть їхньої соціальної ізоляції.

Відповідно до результатів соціологічного опитування Міжнародної організації з міграції 2023 року 22% опитаних ВПО повідомили про випадки, коли вони самі чи члени їхніх сімей зазнавали дискримінації чи несправедливого ставлення через свій статус переміщених осіб. Основні сфери дискримінації та несправедливого ставлення до ВПО охоплюють: соціальну взаємодію з місцевим населенням та представниками органів влади; трудові відносини, які можуть включати випадки відмови у працевлаштуванні, меншу заробітну плату та гірші умови праці порівняно з місцевими; доступ до житла, зокрема, відмови у наданні житла в оренду; розподіл гуманітарної допомоги; доступність медичних послуг тощо [4, с. 18; 5]. Деякі культурні та мовні відмінності між ВПО та місцевими мешканцями можуть ставати причиною непорозумінь і формування взаємних стереотипів. Різниця в звичаях або традиціях іноді створює відчуття соціальної більшої дистанції між цими групами населення.

Розповсюдження інтолерантності до ВПО загрожує посиленням соціальної напруженості в регіонах прийому переселенців. Для зменшення напруження та запобігання конфліктам необхідні комплексні підходи. Зокрема, важливі такі кроки:

- 1) створення програм інтеграції ВПО;
- 2) підвищення обізнаності місцевих мешканців, інформування населення про проблеми та потреби переселенців;
- 3) забезпечення рівного доступу усіх громадян України до ресурсів та послуг;
- 4) створення платформи для діалогу між ВПО та місцевими жителями;
- 5) підтримка економічного розвитку регіонів, які приймають переселенців, а також вирішення корінних причин бідності та соціальної нерівності.

Заради прискореної інтеграції ВПО до приймаючих громад місцеві мешканці повинні облишити сприймати людей за шкалою «свій – чужий», проявити великодушність та емпатію до співвітчизників, які не за власною волею залишили рідний край. Але й самим переселенцям слід повернутися обличчям до місцевих, намагаючись завоювати їхню довіру та повагу, бути вдячними новій спільноті за те, що вона не залишила вигнанців у важкий період їхнього життя. Ба більше, досвід ВПО та їхні неповторні життєві історії сприятимуть кращому розумінню місцевим населенням ситуації в країні.

Портрет вимушених переселенців, а також представників груп з іншим міграційним досвідом буде неповним без урахування їхніх соціально-політичних орієнтацій. Наведемо деякі ключові закономірності, отримані в процесі опитування.

Отже, одне із запитань Моніторингу стосувалося національної єдності та звучало так: «Якою мірою Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь із твердженням «Я думаю, що в Україні ми завжди будемо єдиним народом, незважаючи на всі конфлікти та історичні відмінності»?». Тією чи іншою мірою погодилися з цією тезою 72,9% опитаних респондентів, у т.ч. 74,4% осілих громадян, 71% реверсних мігрантів і 66,9% переселенців.

Відповідаючи на запитання «Оцініть, наскільки особисто для Вас важливою є можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу?», оцінку «дуже важлива» поставили 70,1% поверненців, 65,8% залишенців та 62,9% ВПО.

Аналіз відповіді респондентів на запитання «На Вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві?» виявив такі відмінності у поглядах громадян з різним міграційним досвідом. Відчуття втрати нормального життя як об'єднувальний чинник характерне для 37,4% імобільних громадян, 44% реверсних мігрантів і 45,4% внутрішніх переселенців; національна ідея побудови української держави – 35,3%, 38,1% і 30,6% відповідно; невдоволеність

владою – 30,7%, 35,5% і 33,5% відповідно; національна належність – 28,8%, 28,2% і 21,2% відповідно; родинні та товариські почуття – 26,8%, 31,5% і 25% відповідно; спільна історія, територія – 24,2%, 27,3% і 18,4%; страх перед майбутнім – 22,6%, 27,7% і 24,6% і мова спілкування – 16,2%, 13,6%, 9,2% відповідно.

Отримані результати чітко показують, що відносна більшість респондентів вважає найбільшими об'єднувачами грані громадянського визначення української нації, як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності та мови спілкування (причому це більше властиве вимушеним переселенцям). Менша частина респондентів схиляється до підходів, заснованих на етнічній обумовленості (це більше властиве іммобільним людям, а також реверсним мігрантам).

Той факт, що лише 9,2% внутрішніх переселенців вважають мову спілкування об'єднувачим фактором, є досить показовим. Це може бути пов'язано з кількома причинами:

а) досвід переміщення, ймовірно, призвів до того, що ВПО стикнулися з мовно-культурним різноманіттям України та усвідомили, що мова не є єдиним об'єднувачем людей;

б) деяка частина внутрішніх мігрантів походить з регіонів, де українська мова не була превалюючим засобом повсякденної комунікації, і після переміщення вони могли зіткнутися з лінгвістичними ситуаціями, які сприймаються радше як соціокультурний виклик, аніж як фактор соціальної консолідації.

Втім, усі виокремлені категорії громадян зближує відчуття втрати нормального життя внаслідок повномасштабної війни та прагнення спільно долати труднощі, що з'являються.

Висновки і пропозиції. Всебічне дослідження внутрішньої вимушеної міграції внаслідок війни повинно враховувати, що виокремлені нами категорії осіб – іммобільні громадяни, реверсні мігранти та ВПО – являють собою досить різні за якісним складом групи – носіїв певних важливих характеристик, які можуть визначати міграційну поведінку або ж створювати бар'єри на її шляху. Зокрема, становище внутрішніх переселенців описує не лише сам факт їхньої територіальної мобільності, а комбінація демографічних, соціальних та психологічних ознак, що містить соціально-демографічні, професійно-кваліфікаційні, доходно-споживчі характеристики, соціально-ідентифікаційні самооцінки.

Реверсні мігранти показують найвищий рівень самозайнятості та найбільшу частку працюючих у приватному секторі, демонструючи кращі показники соціального самопочуття порівняно з ВПО та іммобільними громадянами.

Натомість іммобільні громадяни мають найвищий рівень повної зайнятості, найбільшу частку офіційно працевлаштованих. Рівень їхньої задоволеності життям та соціального самопочуття вищий, ніж у ВПО. Осіле населення також краще інтегроване у свої громади ніж внутрішні переселенці.

ВПО зазнали найбільших змін та втрат у особистому житті. Внутрішні переселенці стикаються на новому місці з низкою соціальних і психологічних проблем, які суттєво впливають на їхню якість життя, самооцінки та соціальні оцінки, міграційні наміри, поведінку та адаптацію. Вони часто виключені не лише з ринку праці – головної стратифікувальної осі сучасного інформаційного суспільства, а й примусово вирвані зі звичного соціального середовища, позбавлені підтримки та допомоги, якої конче потребують. Внутрішні переселенці демонструють найнижчий рівень зайнятості, найвищий рівень безробіття та найнижче значення субіндексу базового матеріального забезпечення. Вони частіше працюють неофіційно та мають найнижчий рівень задоволеності життям.

Вищевказане диктує необхідність оптимізації державної політики, спрямованої на ефективну інтеграцію ВПО, мінімізацію безпекових ризиків та використання потенціалу внутрішніх мігрантів для економічного відновлення та розвитку України. На виконання комплексної програми допомоги внутрішнім переселенцям доцільно, на наш погляд, запровадити спеціальні підпрограми, які матимуть на меті:

- покращення соціальної інтеграції ВПО через створення умов для їхньої участі у житті громади;
- надання психологічної підтримки для подолання стресу та психотравм, пов'язаних з вимушеною міграцією;
- створення умов для підвищення соціального статусу переселенців через освітні проекти та квотування можливостей працевлаштування;
- розвиток програм соціальної підтримки, які враховуватимуть специфічні потреби внутрішніх мігрантів;
- проведення інформаційних кампаній, спрямованих на подолання стигматизації переселенців та сприяння їхній безболісній інтеграції в місцеві громади.

Реалізація цих заходів допоможе ВПО покращити їхнє соціальне самопочуття, залучити власні ресурси психіки та організму задля подолання викликів такої екстремальної ситуації, як проживання у новому середовищі, сприятиме їхній інтеграції у приймаючі громади та, в кінцевому підсумку, підвищить рівень та якість життя, показники їхньої задоволеності та щастя.

Знання соціального становища, орієнтацій та установок ВПО дозволить приймати адекватні управлінські рішення, коригувати соціальну та безпекову політику держави. Ба більше – соціальне самопочуття громадян, зокрема такої вразливої категорії як внутрішні переселенці, має виступати одним із критеріїв оцінки діяльності органів влади різних рівнів.

Оскільки взаємонакладання чинників індивідуального та структурного характеру здатне «маскувати» їхній внесок у відповідні соціальні профілі виокремлених нами груп з різними моделями міграції, потрібно надалі залучати інструменти багатовимірного аналізу для детального прояснення картини множинних причинно-наслідкових зв'язків. Отже,

продовження досліджень в річичі заявленої проблематики вбачається нами на шляхах побудови більш валідної методологічної схеми, поглиблення та вдосконалення аналізу отриманих емпіричних даних. Подальші дослідження мають також зосередитися на аналізі динамічних змін соціальної структури українського суспільства, швидкості їх перебігу, глибини та гостроті суспільних протиріч, розробленні конкретних механізмів реалізації комплексної державної політики стосовно ВПО та моніторингу її ефективності в довгостроковій перспективі.

Вирішення проблем біженців та вимушених мігрантів, а також профілактика цих явищ є не лише гуманітарним питанням, але й складовою частиною глобального завдання щодо створення більш благополучного, безпечно та сприятливого життєвого середовища. Множинні безпекові виклики та гібридні конфлікти, що характеризують першу чверть XXI століття, нагально вимагають зміни парадигми безпеки з реактивної моделі на проактивну, що передбачає адекватний вибір соціальних технологій та інструментарію управління відповідними ризиками.

Список використаної літератури

1. Беленок О. А., Бова А. А. Соціальні самооцінки та психологічний стан українців з різним міграційним досвідом. *Габітус*. 2024. Випуск 64. С. 196–202.

2. Головаха Є., Єлейко М. Побудова індексу соціального самопочуття: історія та сучасні підходи. Комплексні вимірвальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності / Є. Головаха та ін. ; за наук. ред. Є. Головахи та С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 103–137.

3. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 294 с.

4. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням – Загальне опитування населення. Раунд 13 (11 травня – 14 червня 2023 року). Міжнародна організація з міграції. Червень 2023 року. 19 с. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R12_IDP_FINAL_UKR.pdf?iframe=true (дата звернення: 28.09.2024).

5. 3 місяця на місце: сприйняття громадами проблеми переміщення та довгострокових рішень в Україні. Міжнародна організація з міграції. Травень 2024. 23 с. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/From%20place%20to%20place_UKR.pdf?iframe=true (дата звернення: 28.09.2024).

Bielienok O. A., Bova A. A. Social portraits of Ukrainians with diverse migration experiences in wartime conditions: a comparative analysis of immobile citizens, reverse migrants, and internally displaced persons

This article presents the results of a comprehensive sociological study of three population groups in Ukraine with diverse migration experiences during wartime:

internally displaced persons (IDPs), reverse migrants, and immobile citizens. The empirical basis of the study was derived from the sociological survey «Segmentation of the Ukrainian Audience» (n = 4101), conducted by the Rating Group company during June-July 2024 as part of the annual monitoring «Ukrainian Society» by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The study analyzes the professional-qualification and income-consumption characteristics of representatives from the three social groups with different migration experiences: IDPs, reverse migrants, and the immobile population. It examines their labor market position, level of material deprivation, and financial capacity. Special attention is given to investigating the social well-being, self-assessments, and social evaluations of representatives from different groups, including their perception of their own position in society and life satisfaction.

IDPs are characterized by the most challenging situation among the studied groups. They have the lowest employment rates and the highest level of unemployment. Internal migrants are often forced to accept jobs that do not match their qualifications or worse working conditions. This group exhibits the lowest level of life satisfaction and social well-being. IDPs face the greatest difficulties in integrating into new communities, feel the least support from the local population, and demonstrate the highest level of desire to change their place of residence.

Reverse migrants, those who returned to their permanent place of residence after temporary displacement, show the best results across most indicators. They have high employment rates and better job opportunities in their specialty, and higher incomes. This group is characterized by the highest level of life satisfaction and social well-being. Reverse migrants are best integrated into their communities and feel the most support from their surroundings.

Immobile citizens, who did not change their place of residence during the war, occupy an intermediate position between the other two groups across most indicators. They have a relatively stable position in the labor market, although they face certain economic difficulties. Their level of life satisfaction and social well-being is higher than that of IDPs. The settled population is also better integrated into their communities than internal migrants.

The study revealed potential sources of tension between IDPs and the local population, related to competition for jobs, housing, and social services. At the same time, the results indicate the need to develop a comprehensive state policy aimed at supporting IDPs, promoting their integration, and utilizing the potential of internal migration for the country's recovery and development.

Key words: migration, internally displaced persons, reverse migrants, immobile population, employment, labor market, material deprivation, social well-being, intergroup conflicts, social policy, integration of displaced persons.